

Tefsirde Hâşîye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşîyesi

Doç. Dr. Burhan BALTACI*

Tefsirde Hâşîye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşîyesi

Şükrü Maden

İSAM Yayınları, 2015, İstanbul, 414.

§§§

Tefsirde haşîye geleneği özellikle Osmanlı döneminde önemli bir eser yazım şeklidir. Bazı araştırmacılar Osmanlı dönemi tefsir faaliyetleri hakkında görüş belirtirken dönemin haşîye üretmekten başka bir şey yapmadığı yönünde söylemler geliştirmiş iseler de bu değerlendirme haşîyelerin içerik incelemesine tabi tutulmaksızın dışarıdan kuşbakışı bir gözlemin ifadesi ya da sadece birkaç eser üzerinden yapılan bir genellemeden ibarettir. Kanaatimizce, incelendiğinde görülecektir ki, haşîyelerin önemli bir kısmı müstakil eserler gibi ilmi birer kaynak eser hüviyetindedir. Araştırmacıların sarf edecekleri emek ve gayret ile bu ortaya konulacaktır.

Değerlendirmesini yaptığımız Şükrü Maden'in Tefsirde hâşîye geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-tenzîl hâşîyesi isimli araştırması bu emeğin sonucu ortaya çıkmış değerli bir çalışmadır. Eser, yazarın Tefsirde hâşîye geleneği ve Hâşîyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî örneği isimli doktora tezi (İstanbul, 2013) temel alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada tefsir alanında oldukça geniş bir birikime sahip olan haşîye geleneği ele alınmış, bu geleneğin en önemli örneklerden Şeyhzâde Muhyiddin Kocevî'nin (ö. 950/1543), Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl isimli tefsirine yazdığı haşîye incelenmiştir.

Yazar haşîye hakkındaki çeşitli tanımlara yer verdikten sonra "haşîye" kavramını genel ve özel olarak iki aşamada tanımlamayı önermektedir. Buna göre; "genel olarak bir yazının veya kitap sayfasının satır aralarına, altına ya da kenarına yazılan açıklayıcı notlara; özel olarak da açıklama, değerlendirme ve eksikleri tamamlama maksadıyla bir eser üzerine kaleme alınan kitaplara" haşîye denir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, haşîye, önceleri bir eser hakkındaki kısa açıklayıcı bilgilerden ibaret iken daha sonra müstakil kitapların ortaya çıkmasını sağlayan bir telif türüne dönüşmüştür. (s. 35)

Eser giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. İlerleyen satırlara geniş olarak ele alınacak bir ek ve eseri araştırmacılar için daha kullanışlı hale getiren bir dizin yer almaktadır. İlk bölüm "Tefsirde Haşîye Geleneği" başlığı altında haşîye kavramı, tefsirde haşîye geleneğinin tarihî seyri, tefsir haşîyelerinin yazılma sebepleri, yapısal ve muhteva olmak üzere tefsir haşîyelerinin genel özellikleri bu bölümde yer alan konulardır. (s. 31-116) Bu bölüm geleneğimizdeki haşîyeler hakkında ve bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık edecek nitelikte oldukça önemli bilgiler içermektedir. Bölümde dikkatimizi çeken bir diğer konu ayet

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, e-posta: baltaci@kastamonu.edu.tr

tefsirleri üzerine yazılan haşiyelere yer verilmiş olmasıdır. Yazarın, tefsir tarihi boyunca ihmal edilen bir konu olan ve bizim de araştırma alanlarımızdan birisini oluşturan ayet tefsirleri üzerine yazılan haşiyelere dikkat çekmesi takdire şayandır. (s. 80-81) Tefsir tarihinin araştırmacıların ilgisini bekleyen ve ihmal edilmiş bir türü olan ayet tefsirleri ve ayet tefsirleri hakkında yazılan haşiyeler akademisyenlerin ilgisini beklemektedir.

İkinci bölüm “Şeyhzâde ve Envâru't-Tenzîl Hâşiyesi” başlığı altında Şeyhzâde Muhyiddin Kocevî'nin hayatı ile Envâru't-tenzîl hâşiyesi incelenmektedir. Bu bölümde haşiyenin yazma ve matbu nüshaları, kaynakları, Şeyhzâde'nin haşiyesindeki yöntemi yazarın ele aldığı dikkate değer konu başlıklarıdır. (s. 117-211) Bu bölüm Şeyhzâde'nin haşiyesi hakkında araştırma yapacak olanların başvuru kaynağı olacak ve müstağni kalınamayacak veriler içermektedir.

Üçüncü bölümde ise yazar, “Kur'an İlimleri ve Tefsir Açısından Envâru't-Tenzîl Hâşiyesi” başlığı altında Şeyhzâde'nin haşiyesini ulumu'l-Kur'an ve tefsir bilim dalı özelinde değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Eserde, ulumu'l-Kur'an konuları, rivayet ve dirayet tefsiri olmak üzere tefsir tarihinin alt başlıkları, Şeyhzâde'nin haşiyesindeki verileri değerlendirilmiş ve okuyucu ile buluşturulmuştur. (s. 213-295)

Eserin sonuç bölümünde ise yazar araştırmasının sonucunda ulaştığı verileri bizlerle paylaşmaktadır. Yazar bu bölüme üzerine haşiyeye yazılan eserleri sayarak başlamaktadır. Bu eserlerin yüzdelik dökümünü yapan yazarın ulaştığı sonuca göre; en çok tercih edilen tefsir %66 ile Beyzâvî'nin Envâru't-tenzîl'i ile %19 oranla Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ıdır. Haşiyeye yazılan diğer tefsirlerin oranı ise %18'dir. (s. 297)

Yazar, tefsirlere haşiyeye yazılmasına neden olan etkenleri değerlendirdiğinde şu sonuçlara ulaşmıştır. “Kur'an'ın anlaşılmasına ve ilim geleneğinin sürdürülmesine katkıda bulunmak; tefsirlerin bir takım muğlak, garib, veciz, rumuzlu, mecazî ve birden fazla manaya ihtimalli ifadeler içermeleri nedeniyle müfessirin ne dediğinin ve ne demek istediğinin tam olarak anlaşılabilmesi; bir takım müşkil meselelerin çözüme kavuşturulma ihtiyacı; bazı fikirlerin delil ve kaynaklarının belirtilmemiş olması; tefsirlerin, tespiti ve tashihi gereken bir takım hata, yanlış düşünce ve şüpheler içermeleri; ayetlerin anlaşılması açısından eksik kalan yönlerin ikmale muhtaç olması ve tefsir tedrisatının bu eserler üzerinden yapılması.” (s. 298)

Kapsamları ve muhtevası bakımından haşiyeleri değerlendiren yazar tefsirlere haşiyeye yazmanın bir geleneğe dönüşmesinin de ulaştığı sonuçlar arasında yer aldığını vurgulamaktadır. Yazar, haşiyeleri biçim ve dil açısından bir tefsir eseri olarak kabul etmenin mümkün olmadığına dair bulgulara ulaşırken; eserleri içerik bakımından değerlendirdiğinde önemli bir kısmının tefsir eseri olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatine ulaştığını bizlerle paylaşmaktadır. (s. 299)

Şeyhzâde'nin haşiyesi özelinde ulaştığı sonuçlara da yer veren yazarın görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz. Şeyhzâde eserinde “dil bilimsel çözümler yapma, tanımlama, sebeplendirme, tanık gösterme, örnekler verme, taksim ve tasnif etme, alıntı yapma, karşılaştırma, benzetme, tenkit etme ve eksiklikleri tamamlama gibi çeşitli yollarla Beyzâvî'nin ifadelerinin daha kolay ve doğru bir biçimde anlaşılmasına gayret göstermiştir.” Şeyhzâde'nin Kur'an tefsirine katkısı sadece tefsirin anlaşılmasına yardımcı olmaktan ibaret değildir. Beyzâvî'nin hatalı olduğunu ya da eksik bıraktığını düşündüğü yerlerde bizzat kendisi ayetleri tefsir etmiştir (s.300-301)

Bu çalışma ile yazar, tefsir haşiyelerinin sayısı ile ilgili olarak kaynaklarda dile getirilen rakamlardan çok daha fazla tefsir haşiyesinin kaleme alındığını ortaya koymuştur. Kütüphanelerde yapılacak titiz bir çalışma daha pek çok esere dair yazılmış haşiyenin varlığını ortaya çıkaracaktır. Yazarın önerisi, “tefsir haşiyeleri hakkında daha ayrıntılı bir tarihin yazılabilmesi için tefsir haşiyelerinin önemli bir bölümü üzerinde araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bu alanda tez ve makale çalışmalarının yapılması tefsir haşiyeciliğinin nedenleri,

boyutları ve sonuçlarını daha ayrıntılı olarak ortaya koymayı sağlayacaktır.” Bu noktada yazar üzerinde çalışılabilecek haşiyelere de yer vermeyi ihmal etmemiştir. (s. 302-303)

Değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız eserin en önemli yönlerinden birisi giriş bölümünde yer alan geleneğimizde ve günümüzde haşîye üzerine yapılan çalışmalara yer verilmesi (s. 19-29), diğeri ise eserin sonundaki ekte yer alan “Tefsirde Şerh Hâşîye ve Ta’lîka Bibliyografyasıdır” (s. 325-381). Yazma eserler alanında çalışmalar yapmış bir kimse olarak ifade etmeliyim ki, en önemli sorun eserlere erişim ve eserlerin (doğru) bilinirliğidir. Yazma eser katalogları ile internet erişim sayfaları (resmi olanlar da dâhil) pek çok hatayı barındırmaktadır. İçerik incelemesi yapılmadan evvel bir an önce Türkiye’deki yazma eserlerin katalog verileri yeniden düzenlenmelidir.

Yazar “Tefsirde Şerh Hâşîye ve Ta’lîka Bibliyografyası” başlığını hazırlarken yer verdiği eserlerin basımının yapıldığını tespit etmiş ise yazma nüshasına değinmemiştir. Yazma eserlerin ulaşabildiği kadarının el yazması kütüphanelerden yerlerini göstermiştir. Basılı ve yazma eser dışında kalan ulaşamadığı eserlerin isimlerine tabakat, tefsir tarihi, bibliyografya kaynaklarından ulaşarak kaynaklarını okuyucuya sunmuştur. Önemli bir katkı da listede yer alan haşiyeler hakkında makale veya tez gibi akademik bir çalışma yapılmış ise bunlara da yer verilmesidir. Üzerine haşîye veya talik yazılan haşiyeler var ise bunlar da listede yer almaktadır.

Tefsir tarihi içerisinde önemli bir yer tutan haşiyecilik özel bir eser yazım şeklidir. Önyargılı olmadan, genellemeler yapmadan incelenecek her bir haşîye yeni eserlerin gün yüzüne çıkması anlamına gelecektir. Bazı haşiyelerin orijinallikten uzak olduğu söylenebilir. Fakat haşîye geleneği içerisindeki ürünleri birer müstakil eser olarak görmek ve bu şekilde değerlendirmek bizleri daha sağlıklı sonuçlarla buluşturacağı kanaatindeyim.

Bütün bu yapılanlar önemli bir emek ve üstün bir gayretin ürünüdür. Bu emeği sarf eden Dr. Şükrü Maden’i yaptığı bu araştırma ile tefsir tarihimize önemli bir not düşmüş olduğu için tebrik ediyorum. Çok şey istemiş olmak istemem ama bu alanda vereceği yeni ürünleri temenni etmekten de kendimi alamıyorum.